

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті вперше в дослідницькій літературі здійснено систематичний аналіз доробку викладачів і вихованців Київської духовної академії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з історії конфесійної взаємодії християнських релігійних традицій на українських землях. З’ясовано суспільно-політичну обумовленість вивчення київськими духовно-академічними істориками конфесійної історії, що полягала в злободенності «польського питання» у середині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Виявлено характерні особливості розгляду київськими істориками і богословами явища міжконфесійної взаємодії у ХV–ХVІІІ ст., що виражено у спробах представити багатоаспектні оповіді про співіснування трьох конфесій, всебічно розглянути феномен церковної унії, витлумачити конфесійну взаємодію у політико-правовій площині, надати історичним інтерпретаціям історіософське підґрунтя. У розвідках духовно-академічних дослідників зауважено тенденцію відійти від усталеного в офіційній російській історіографії ХІХ ст. погляду на історію міжконфесійних відносин в Україні крізь призму жорсткого протистояння та відтворити в українському релігійному житті події міжконфесійного діалогу.

Ключові слова: Київська духовна академія, католицизм, протестантизм, Православна церква, Римо-католицька церква, Брестська унія, міжконфесійні відносини, Річ Посполита.

Вступ

Історія поширення католицизму та протестантизму на українських землях – один із пріоритетних напрямів церковно-історичних і богословських наукових студій викладачів і випускників Київської духовної академії (КДА) другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Характерною особливістю досліджень київських духовно-академічних істориків та богословів стало вивчення західних християнських традицій крізь призму історії міжконфесійної взаємодії, а саме історичної реконструкції процесу взаємовідносин католицизму та протестантизму із православ’ям, визначально поширеним на українських теренах. Вражає палітра наукових зацікавлень викладачів і випускників КДА у цьому напрямі. Це і багатовекторні історії конфронтації та історії пошуків примирення цих традицій у різних державних утвореннях: Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії. Це описи міжконфесійної взаємодії у богословській площині: з одного боку – міжконфесійного протистояння у полемічній лі-

тературі ¹, з іншого – формування вітчизняної богословської традиції шляхом наслідування західних взірців теологічної науки ². Значну увагу київські історики приділяли питанню місця та значення впливу західних християнських конфесій на становлення і розвиток релігійних, освітніх та культурних процесів на українських землях. Водночас найбільш актуальною для дослідників була тема історії обопільного існування трьох християнських конфесій на українських теренах в історичному проміжку ХVІ–ХVІІІ ст. – періоді найбільшої напруги міжконфесійних відносин на Україні. Недарма проф. Степан Голубєв характерною особливістю церковного життя на українських землях вважає протистояння трьох християнських конфесій: «Известно, что отличительную самую выдающуюся черту в истории западно-русской церкви составляет борьба православных южно-русцев с иновением – протестантизмом, в особенности же католицизмом и его излюбленным детищем – униєю. Около этой борьбы очень долгое время сосредотачивались все силы западно-русского на-

¹ Детальніше про це див.: (Пастушенко, 2020а).

² Детальніше про це див.: (Пастушенко, 2020б).

рода, как нравственные, так и материальные. В этой борьбе и победе, одержанной при ней над пропагандистами иноверия, заключается главная заслуга западно-русского народа, — заслуга не только для своей родины, но, смело можно, сказать, и для всей православной церкви» (Голубев, 1887, с. I). Наведене твердження С. Голубєва можна вважати лейтмотивом наукових досліджень конфесійної історії українського народу в КДА.

Вивчення історії католицизму і протестантизму на українських теренах у КДА

Науковий інтерес духовно-академічної спільноти до питання поширення католицизму та протестантизму на вітчизняних теренах було зумовлено низкою причин суспільно-політичного, культурно-історичного та освітнього характеру. Передусім маємо зазначити інституційну передумову дослідницьких зацікавлень викладачів та вихованців КДА. Висвітленню історії католицизму та протестантизму на Україні приділяли значну увагу в низці курсів: історії західноруської церкви³; російської церковної і цивільної історії⁴, який у 1863 р. був розподілений на два курси — російської церковної історії⁵ та російської цивільної історії⁶; вчення про російський розкол⁷; історії та викриття російського розколу⁸; історії та викриття західних віросповідань і російського сектантства⁹; історії і викриття російського сектантства¹⁰.

³ Цей курс (назва рос. «История западно-русской церкви») у 1874–1884 рр. читав приват-доцент Степан Голубев для студентів III курсу церковно-історичного відділення. У документах знаходимо іншу назву курсу — «История церкви юго-западной России» (Отчет, 1875, с. 32). На підставі розгляду широкого кола архівних джерел, ретельного аналізу праць російських, галицьких, польських дослідників з історії Південно-Західної Русі, у своїх лекціях С. Голубєв викладав українську церковну історію, починаючи з часів монголо-татарської навали, зупинявся на періоді входження українських земель до Литовського князівства, переходив до доби Речі Посполитої і завершував другою половиною XVII ст. — періодом приєднання Малоросії до Московської держави (Ульяновський, 2007, с. 49–52). Курс з історії західноруської церкви було поновлено лише на початку XX ст., коли, відповідно до Статуту духовних академії 1910 р., у КДА створено окрему кафедру історії Західноруської Церкви, яку у 1911–1919 рр. посідав проф. Микола Мухін.

⁴ У 1841–1842 рр. курс вів Михайло Булгаков (митр. Московський і Коломенський Макарій), у 1842–1843 рр. — Іван Максимович; 1843–1853 рр. — проф. Олексій Мінервін, у 1853–1863 рр. — бакалавр та проф. Іван Малишевський.

⁵ У 1863–1897 рр. курс читав проф. Іван Малишевський, у 1897–1918 рр. — проф. Федір Титов.

⁶ У 1863–1883 рр. курс читав бакалавр і професор Пилип Терновський, у 1884–1919 рр. — доцент та проф. Володимир Завитневич.

⁷ У 1858–1862 і 1865–1869 рр. курс вів проф. І. Малишевський.

⁸ У 1869–1883 рр. курс читав проф. Олександр Воскресенський, у 1884–1919 рр. — проф. Степан Голубєв.

⁹ У 1910–1911 рр. курс вів доцент Василь Попов.

¹⁰ У 1911–1912 рр. курс читав проф. С. Голубєв, 1912–1919 рр. — в. о. доцента, доцент, проф. Микола Фетисов.

Водночас викладачі КДА заохочували студентів до наукових досліджень з історії католицизму та протестантизму на українських теренах, про що свідчать теми випускних творів вихованців Академії. У кандидатських творах студенти КДА досліджували такі питання:

- історія міжконфесійних відносин католицизму та православ'я у XVI–XVII ст.¹¹;
- поширення католицизму та протестантизму на українських теренах¹²;
- церковно-історичні передумови та наслідки Брестської церковної унії¹³;
- конфесійна полеміка між православними та католиками і греко-католиками¹⁴;
- діяльність Греко-католицької церкви на українських теренах¹⁵;
- протестантизм та російське сектантство¹⁶.

¹¹ Зокрема, кандидатські роботи Порфирія Вознесенського «О состоянии православия и православных в Западной России от нашествия монголов до введения унии» (1849), Петра Славичького «Опыты обращения латинян в православие в древней Руси с XI в. до настоящего времени» (1867), Даниїла Синицького «Характер церковного управления в юго-западной Руси пред Брестской униєю» (1861).

¹² Наприклад, дисертації Олексія Розова «О распространении католичества в Юго-Западной России» (1865), Аполлінарія Ковальницького «Спор между немцами и поляками за пропаганду в Литве» (1867), Володимира Соколова «Иезуиты и их педагогическая деятельность в юго-западной России» (1883), Івана Флорова «Приобретения православия среди протестантов в пределах России с XVI века» (1888).

¹³ Наприклад, дисертації Феофана Лебединцева «Взгляд на унию, бывшую в юго-западной России» (1851), Лаврентія Кузьминського «История перехода западно-русских дворянских фамилий в католицизм и униатство в XVI и XVII ст.» (1881).

¹⁴ Зокрема, дисертації Андрія Гуляницького «Полемические сочинения против латинян, писанные в Русской Церкви в XI и XII вв.» (1863), Івана Макаревича «Исследование об Антиризисе, историко-полемическом сочинении, направленном против Апокрисиса Христофора Филалета» (1879), Івана Балевица «Иоанн Вишенский и его неизданные сочинения» (1884), Максима Михалевича «Литературная полемика (между православными и латино-униатами), возникшая по поводу восстановления иерусалимским патриархом Феофаном русско-южной (православной) иерархии» (1884), Сергія Нестеровського «Южнорусский противокатолический сборник 1596 года в связи с другими подобными сборниками» (1888), Миколи Александрова «Обличие рационалистических заблуждений в произведениях южно-русских писателей конца XVI и первой половины XVII вв.» (1894), Григорія Шивачова «Вопрос о главенстве Папы в южно-русской Богословско-полемической литературе» (1898), Василя Сучевана «Полемические сочинения православных южноруссов против протестантов в конце XVI и начале XVII вв.» (1900).

¹⁵ Зокрема, дисертації Івана Стрельбицького «Униатские соборы (1596–1839 гг.)» (1884), Мелетія Шаравського «Виленская иезуитская академия (1570–1773 гг.)» (1884), Степана Нездельського «Униатский митрополит Лев Кишка» (1886), Павла Терельського «Униатское проповедничество в XVIII веке» (1888), Миколи Смольського «Отношение Папского престола к униатской и православной церкви в западной России при Папе Урбане VIII (1623–1649)» (1895), Володимира Шаворського «Отношение Римско-Католической Церкви к Униатской Церкви в западно-русском крае во время польского владычества (то есть от начала унии до падения Польши). Исторический очерк» (1897), Сергія Павловича «Замойский Униатский Собор 1720 года» (1900).

¹⁶ Наприклад, роботи Константина Істоміна «О еретической секте богомилов» (1856), Михайла Ростовського «Секта штундистов в южно-русских епархиях» (1883), Володимира

Конфесійна історія в науково-дослідницькій спадщині Київської духовної академії представлена у різних напрямках та жанрах діяльності. Перший напрям охоплює численні науково-дослідницькі студії, серед яких передусім варто згадати широкомасштабні історії українського церковного життя, відображені в окремих монографіях (грунтовні дослідження митрополита Макарія (Булгакова), Ф. Титова, С. Голубєва, М. Петрова). Науково значущими є спеціальні історичні розвідки, присвячені певним проблемним аспектам конфесійного життя на українських теренах (студії І. Малишевського, О. Розова, М. Петрова, М. Біднова та ін.). Серед наукових студій потрібно виокремити дисертаційні роботи професорів і випускників КДА (дисертації С. Голубєва, М. Біднова, Ф. Титова). Серед досліджень виразним є так званий популяризаторський напрям написання історії міжконфесійних відносин, у рамках якого дослідники виходили за рамки суто наукових інтересів, маючи також ідеологічні цілі (церковні історії М. Петрова, Ф. Титова, І. Малишевського). Важливим напрямом дослідницької діяльності київських академістів стали вивчення та публікація численних архівних матеріалів з історії конфесійного життя на українських теренах.

Водночас маємо зазначити той факт, що професура Київської духовної академії, яка являла собою інтелектуальну спільноту освічених чиновників Росії, у викладанні та дослідницьких студіях відображала та захищала суспільно-ідеологічні інтереси Російської імперії, згідно з якими українські землі протягом історії слугували межовим геополітичним плацдармом для проникнення на терени Росії західноєвропейських релігійних ідей, напрямів, течій. Тому релігійний вплив зазначених традицій католицизму та протестантизму на вітчизняних теренах був інтерпретований як нерозривно пов'язаний із політичним та ідеологічним впливом західних держав на триєдиний (росіяни, українці та білоруси) російський народ. Могутнім каталізатором пробудженого у другій половині XIX ст. наукового інтересу вихованців і викладачів КДА до історії католицизму та протестантизму на українських теренах стало актуальне для Росії польське питання. Воно спричинило порушення окремого дискурсу стосовно проблеми конфесійної та національної належності українського

населення, а також стосовно проблеми взаємовідношення релігійних традицій католицизму та православ'я на українських теренах упродовж історії. У працях професорів і вихованців КДА відображено загальноприйнятту суспільно-ідеологічну позицію Росії, згідно з якою розгляд історії взаємовідносин православ'я із католицизмом та протестантизмом здійснюється в ракурсі історії боротьби за релігійне та національне панування над російським народом¹⁷. Водночас реалізована у вітчизняній церковній історії спроба конфесійного поєднання між католицизмом та православ'ям (Берестейська церковна унія 1596 р.) трактувалась як завершена спроба політичного та релігійного підкорення (полонізації та окатоличення) невід'ємної частини російського народу. Можна стверджувати, що українська церковна історія постає ареною конфлікту інтересів сформованих у другій половині XIX ст. двох (російського та польського) варіантів національних ідей, що пропонують свій образ «ідеальної батьківщини» (Миллер, 2013, с. 45). Українські землі вважаються необхідними складовими цих образів, або як західний форпост Російської імперії, або як частина втраченої наприкінці XVIII ст. Речі Посполитої, відновлення кордонів та минулої величі якої стало завданням польського національно-визвольного руху впродовж XIX ст. Професура Київської духовної академії, спрямовуючи свої наукові та публіцистичні студії з української церковної історії на захист правоти російської національної ідеї, приймає тогочасні ідеологічні та конфесійні виклики, що виникли на ґрунті полонізму та католицизму, намагається протиставити цим викликам власну діаметрально протилежну історію релігійного життя на українських теренах, повідану зі сторони православних росіян¹⁸.

¹⁷ Російська державна ідеологія в історичних дослідницьких проєктах XIX ст. відновлювала і гранично загострювала національно-релігійні настрої населення Речі Посполитої другої половини XVII ст., коли стан конфесійної спокійної взаємодії, терпимості обертався на стан конфесійного протистояння. Про початок нової стадії конфесійного співжиття, що характеризується переходом від конфесійної толерантності до конфесійного антагонізму, слушно зауважує Наталя Яковенко: «У взаєминах католиків із православними антагонізми набули форми, серед іншого, войовничої “націоналізації” Церков. Відтепер кожна з них видавалася опонентіві не спільнотою інакшого (звичайно ж, “неправильного”) християнського обряду, а втіленням етнічної приналежності смертельного ворога – яхача-католика чи русина-православного. Відтак, моделюючись за допомогою властивих часові метафор, “війна народів” починає сприйматись як “війна вір”» (Яковенко, 2002, с. 62).

¹⁸ Погляди духовно-академічної спільноти відображає випускник КДА Юхим Крижановський у нотатках із приводу актуального польського питання. Зокрема, він характеризує польське повстання кризь призму єдності національного та релігійного моментів, декларованих у гаслах відновлення свободи католицької церкви і утвердження національної незалежності. Синтез двох начал польського народу – національного та

Богословського «Исторические условия способствования зарождению и дальнейшему развитию религиозных сект хлыстов и скопцов» (1890), Євгенія Рибінського «История происхождения квакерства, его отношение к русскому сектанству и несостоятельность его учения с точки зрения св. Писания и св. Предания» (1894).

Можна виокремити дві теми, які в доробку київських духовно-академічних істориків посідають центральне місце, зумовлюючи характер викладу конфесійної історії на українських теренах:

- 1) феномен Берестейської унії;
- 2) суспільно-політичне і правове становище християнських конфесій на українських землях.

Унійна подія – епіцентр конфесійного протистояння

Особливої актуальності в історичних студіях від середини XIX ст. набувають питання історичного значення Берестейської церковної унії у розвитку церковного життя в Україні. Навколо трактування унійної проблематики виокремлюються два протилежні погляди, зумовлені конфесійною належністю сторін-диспутантів¹⁹. Православна сторона дискусії (яку представляли також київські духовно-академічні історики і богослови) витлумачувала факт церковної унії та утворення української Греко-католицької церкви цілком негативно, як зраду батьківської віри, один із дієвих способів колонізації та окатоличення частини російського народу. Католицька та греко-католицька сторона позитивно трактувала подію унії як поновлення первинної єдності східної та західної церков і повернення русинів до лона Римо-католицької церкви (Вивчар, 2012, с. 3–4). Дослідження київських академістів з історії церковної унії по суті обґрунтовували тогочасну державну політику ліквідації Греко-като-

релігійного, на думку Ю. Крижановського, виявляється виключно як політика зовнішнього самовизначення Польщі стосовно Росії, оскільки зближення полонізму із католицизмом є історично зумовлене її політичним інтересом до російських земель. Як свідчить церковна історія на українських теренах, показує Ю. Крижановський, здійснена завдяки мудрій політиці єзуїтів церковна унія між православними та католиками дала змогу Польській державі закріпити західноруські (українські) землі за собою. У такий спосіб, застосовуючи більш дієвий засіб поневолення, аніж зовнішня сила чи державна влада, а саме, спосіб впливу на переконання та свідомість українців, шляхом поширення науки та освіти, поляки та єзуїти підкорили український народ. Водночас єзуїти виробили історичну теорію поширення християнських конфесій на українських теренах, проголошуючи визначальний вибір за часів хрещення Русі на користь католицизму, а не православ'я. Підкріпленням цієї теорії стала запропонована єзуїтами у XVI–XVII ст. ідея про єдність польського та руських народів від Кракова до Києва, від Смоленська до Дунаю. Продовженням цієї ідеї стає створення у XIX ст. істориком Йоахимом Лелевелем (пол. *Joachim Lelewel*, 1786–1861) історична схема, що відтворює етнічну спорідненість польсько-русинських племен та їхню цілковито відокремленість від азійського народу московитів (К., 1863, с. 227–288).

¹⁹ Ця опозиція поглядів на церковну унію була сформована під час конфесійної полеміки між православними і католиками (греко-католиками) у XVI–XVII ст., а в XIX ст. міжконфесійне протистояння в оцінці унії відновлюється на новому рівні за інших суспільно-політичних умов.

лицької церкви на українських теренах²⁰, і тому часто-густо виходили за рамки наукової об'єктивності й незаангажованості та мали певний полемічний зміст.

Проблематика церковної унії набула нової хвилі суспільного інтересу та дослідницьких зацікавлень наприкінці XIX ст., у зв'язку з урочистим шануванням українськими греко-католиками у 1895–1896 рр. 300-річчя Берестейської унії. Прискіпливу увагу київської духовно-академічної професури до цієї події засвідчено на сторінках часопису «Труды Киевской духовной академии» (Мальшевский, 1895; Мальшевский, 1896а, Мальшевский, 1896b; Б-в, 1896). Проф. І. Малишевський, аналізуючи тексти виданих у 1895 р. греко-католиками «Одзв до братів Русинів», критикує заявлену у них позицію щодо величезного значення Римо-католицької церкви в церковній історії українського народу, зокрема у справі утвердження та поширення християнства на українських теренах, починаючи з періоду Київської Русі. Наслідком такої позиції, на думку І. Малишевського, стало обґрунтування католицькою стороною історичного значення унії 1596 р. як рятівного вирішення Римом ситуації занепаду Православної церкви в Україні. На думку І. Малишевського, жалюгідний стан церковного життя на Україні у XV–XVI ст. було зумовлено не віддаленням української церкви від Риму, а певними зовнішньо-історичними умовами, пов'язаними із перебуванням українських земель у складі Речі Посполитої (Мальшевский, 1895, с. 645).

Актуальне для міжконфесійної полеміки питання щодо характеру та значущості впливу Римо-католицької церкви на становлення християнства на Руській землі І. Малишевський висвітлював раніше у своїй історичній розвідці «Отношение Руси к церкви римской при св. князе Владимире» (Мальшевский, 1863). Автор намагався спростувати обстоювану католицькою стороною тезу щодо католицького характеру християнського просвітництва давньої Русі. Констатуючи той факт, що навернення давніх русичів до християнства відбувалося у період запеклої боротьби між західними та східною християнськими традиціями, І. Малишевський,

²⁰ У 1839 і 1875 роках у Росії було ліквідовано Греко-католицьку церкву. Однак ліквідацію було декларовано російському народові як добровільне приєднання (повернення) уніатів до Православної церкви. Одним із свідчень державної політики переходу греко-католиків до православ'я є висвітлення у періодичній щорічній зведень церковно-парафіяльних подій, де демонструвались приклади переходу греко-католиків до православ'я, причому особливо наголошувалося на факті добровільного приєднання. Див., наприклад: (Извлечение, 1869, с. 199–200).

у рамках слов'янофільської історіософської позиції, високо оцінював історичну подію навернення князя Володимира. Адже обрання князем східної церкви надало можливість приєднати давніх русичів до начал соборності та вселенської церковності у православній традиції, на відміну від начал абсолютистського панування Папи Римського у католицькій традиції (Малышевский, 1863, с. 161–162).

Водночас більшість досліджень з історії католицизму і протестантизму, здійснених у КДА, були пов'язані із темою конфесійних взаємовідносин у XVI–XVIII ст. – часу загострення протистояння між західними і східною християнськими традиціями на українських теренах, разом з тим часу формування церковно-історичних передумов для унійного зближення католицизму та православ'я.

Історія релігійного життя на українських теренах крізь призму відносин між католицизмом, православ'ям та протестантизмом у XVI–XVIII ст. постає предметом детального розгляду випускника і викладача КДА митрополита Макарія (Булгакова) у IX (Макарий, 1879)²¹ і X (Макарий, 1881)²² томах його ґрунтовної праці «История Русской Церкви» (СПб., 1857–1883). Смісловим осердям описуваної Макарієм історії церковних подій зазначеного періоду постає Берестейська унія, що витлумачується в рамках російської історіографії XIX ст. як акт насильницького підкорення частини Православної церкви Римо-католицькою церквою. Водночас Макарій намагається показати церковну унію не як одиничний факт церковної історії, а як результат довготривалого поступального процесу, що мав дві паралельні лінії. З одного боку, це лінія наступальної церковної політики Римо-католицької церкви, спрямованої на навернення православного населення Литовської і Польської держав, згодом Речі Посполитої у католицьку віру (Макарий, 1879, с. 478). З іншого боку, це лінія церковного життя «Західноруської» митрополії Православної церкви, яка в кінцевому підсумку призвела до подій церковної унії.

²¹ У цьому томі Макарій висвітлює історію церковного життя Київської (у Макарія – Західноруської чи Литовської) митрополії Православної церкви у період, що передував подіям укладання Берестейської унії (1458–1596). Макарій виокремлює основні етапи протистояння між католицизмом та православ'ям на українських землях, які на той час перебували у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, приділяючи значну увагу церковно-історичним та суспільно-політичним передумовам формування церковної унії.

²² У цьому томі відтворено віхи протистояння між православною та греко-католицькою сторонами церковного конфлікту у період після унії (1589–1654), коли Київську митрополію очолювали як прихильники, так і противники унії.

Поступальний процес переходу до унії Макарій визначає через динаміку протистояння між Православною та Римо-католицькою церквами на українських теренах, виокремлює певні періоди (хвилі) міжконфесійної боротьби. Перший період (1458–1503 рр.) характеризується наростанням протистояння між православ'ям і католицизмом, що супроводжується невдалими спробами створення унії. У другому періоді (1503–1555 рр.) відбувалося певне згасання хвилі міжконфесійної боротьби, це період порівняно мирного співіснування католицизму і православ'я, позбавлений будь-яких спроб щодо унії. Третій період (1555–1589 рр.) – період наступного загострення міжконфесійного протистояння між православ'ям, католицизмом і протестантизмом. Останній період (1589–1596 рр.) – завершальна стадія міжконфесійної боротьби, охоплює події церковного життя, що безпосередньо передували унії і власне сам процес скликання та проведення Брестської унії.

Вивчаючи історію «Західноруської» митрополії крізь призму міжконфесійної боротьби, Макарій з'ясовує ті обставини внутрішньоцерковного та суспільно-політичного життя, що призвели до прийняття церковної унії частиною православної ієрархії. Безпосередньою причиною унійної угоди з боку православних Макарій вважає наявний занепад внутрішнього церковного життя Православної церкви. На його думку, унійна угода стала наслідком поступової моральної духовної деградації православної ієрархії, яка в гонитві за мирськими благами часто-густо нехтувала своєю паствою та церковними справами. Тому у переломні епохи міжконфесійної боротьби церковні ієрархи були неспроможні надати відповідь на виклики часу, зокрема з тим, що православна спільнота стикалася із масовим проникненням на українські території протестантських течій у XVI ст. та потужною єзуїтською діяльністю (Макарий, 1879, с. 478).

Особливо прикметною є дослідницька оцінка Макарієм ролі протестантизму в історії протистояння між католицизмом та православ'ям на українських землях. На тлі занедбаного внутрішнього життя Православної церкви виразності набуває активна діяльність протестантських рухів та єзуїтського чернечого ордену на українських територіях. У праці широко представлена палітра протестантських течій (лютеранство, кальвінізм, антитринітаризм та ін.), поширених на українських землях у XVI ст., показано дієві способи протестантського впливу на українське населення, зокрема шляхом покровительства деяких литовсько-українських і польських замож-

них родин. Протестантизм як могутній суперник католицької традиції на Заході, на думку київського історика, зовсім не послабив позиції Римо-католицької церкви в Литовському князівстві, згодом Речі Посполитій, натомість пробудив дрімотні сили католицизму у вигляді могутньої армії єзуїтів, що повністю знесило потуги протестантизму. Поява протестантизму на українських землях, як показує Макарій, не лише не припинила боротьби православних із католиками, а навпаки, стимулювала її нову хвилю, пришвидшуючи сумне завершення міжконфесійного протистояння (церковну унію). Водночас Макарій визначає тенденції взаємовідносин між православною та протестантською конфесіями у XVI–XVII ст., що позначені переходом від гострого конфлікту та взаємного неприйняття до зближення через спільність власних інтересів у війні зі спільним ворогом – єзуїтським орденом, взаємодії при захисті громадсько-правових та релігійних прав обох конфесій на сеймових засіданнях (Макарій, 1879, с. 373–375).

Чималу увагу Макарій приділив висвітленню основних напрямів діяльності єзуїтського ордену на українських теренах, завдяки успішній реалізації яких Римо-католицька церква здобувала прихильність серед українського населення. Київський історик передусім зауважував широку просвітницьку роботу єзуїтського ордену, реалізовану у фундації єзуїтами школи, на думку Макарія, наймогутнішого знаряддя пропаганди католицьких ідей. Не менш значущими у справі поширення ідей католицизму серед населення стали блискучо проведені єзуїтами публічні диспути, які викликали в народі всезагальну повагу, а також поставлені на високому рівні проповідь, богослужіння і таїнство сповіді (Макарій, 1879, с. 352–368).

Оцінюючи широку просвітницьку діяльність протестантських течій та єзуїтського ордену, автор дещо пом'якшує обстоювану вітчизняними та російськими істориками думку щодо негативного значення поширення західних конфесій для розвитку православ'я на українських землях. Дієва позиція католицизму та протестантизму, показує Макарій, спонукала активність православної просвітницької діяльності, стимулюючи розбудову за західними зразками системи братств і заснованих при них шкіл (Макарій, 1879, с. 469).

Унійна проблематика постає предметом численних наукових студій проф. С. Голубєва²³,

²³ Зокрема див.: (Голубєв, 1878; Голубєв, 1906). З доповідями про спроби церковної унії на українських теренах С. Голубєв виступав на засіданнях Історичного товариства ім. Нестора-Літописця (1872–1931), див., наприклад: (Голубєв, 1899).

матеріали яких згодом увійшли до ґрунтового історичного дослідження «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования» (Голубєв, 1883; Голубєв, 1898)²⁴. Змальовуючи у розвідці життя та діяння київського митрополита на тлі тогочасної церковної епохи, С. Голубєв відтворює характерні особливості цієї доби крізь призму розгортання унійного питання, що не було вирішено одним фактом підписання Берестейської унії 1596 р. і залишалось актуальним ще значний період. Феномен церковної унії в осмисленні С. Голубєва, подібно до рецепції митрополита Макарія (Булгакова), нібито розширювався у часі: не прив'язуючи явище унії суто до конкретної дати її здійснення, історик нібито пролонгує його в подальшій церковній історії. Однак якщо Макарій розширює подієвість унії задовго до її укладання, то С. Голубєв продовжує на тривалий час вже після Берестейської угоди, реконструюючи численні спроби створення нових уній, ініційовані здебільшого світською владою Речі Посполитої. У своїй праці С. Голубєв відтворює основні напрями міжконфесійної взаємодії у XVII ст., що полягали у релігійному протистоянні між католиками, греко-католиками та православними, але водночас і в реалізації досягнення певного взаєморозуміння між прибічниками двох конфесій. Якщо Макарій (Булгаков) у своєму викладі міжконфесійних відносин XVI–XVII ст. більше зосереджується на висвітленні першої сторони – боротьби між конфесіями, то С. Голубєв акцентує на ініційованих у XVII ст. політичною владою Польщі різноманітних спробах міжконфесійного діалогу. Досягнення міжконфесійного порозуміння було одним із пріоритетних напрямів тодішньої державної політики і слугувало гарантом успішного політичного майбутнього Речі Посполитої. Як зазначав у своїй праці С. Голубєв, польський уряд мав великі сподівання на сприятливі для суспільно-політичного життя Польщі наслідки введення унії між католицизмом та православ'ям, як одного із дієвих засобів подолання ворожнечі між польським та руським населенням, що виникла через віросповідне питання, очікуючи, що вирішення цього питання слугуватиме «прочним залогом к тесному политическому их слиянию» (Голубєв, 1883, с. 81). Берестейська унія цих результатів не принесла, розділивши руське населення на два непримиренні табори. Усвідомлюючи небезпеку міжконфесійної боротьби

²⁴ Двотомну працю було захищено як магістерську (Т. 1, 1883) та докторську (Т. 2, 1898) дисертації, її двічі відзначено Уваровською та Макаріївською преміями.

для національно-державних інтересів Польщі, світська влада виступила в ролі примирителя між православними і греко-католиками, посередника у подальших міжконфесійних діалогах. Як показував С. Голубев, питання міжконфесійного узгодження поставало предметом розгляду у 1623–1636 рр. на сеймових зборах, де здійснювався обмін протестаціями між прибічниками двох конфесій, і вироблялась законодавча база примирення (проекти релігійної угоди). Яскраво інтенція узгодження світської влади віросповідного питання у Речі Посполитій демонстрована С. Голубевим на прикладі релігійної політики польського короля Владислава IV (польск. *Władysław IV Waza*, 1595–1648), який усвідомлював пагубність для Польської держави ультракатолицької політики свого батька Сигізмунда III (польск. *Zygmunt III Waza*, 1566–1632) (Голубев, 1898, с. 102). Під час свого правління Владислав IV, пише С. Голубев, вміло маневрував між вимогами папського престолу, які передбачали державно-церковну політику введення в руських областях Речі Посполитої унії на основі постанов Флорентійського собору та поставленими православним руським населенням юридичними вимогами. Згідно з цими вимогами, королівська влада мала законодавчим шляхом закріпити релігійні та політичні права православного населення Речі Посполитої, що передбачало встановлення свободи віросповідань, відновлення юридичних прав православної церкви, відібраних унаслідок унійної угоди, повернення їй привласнених храмів. Протягом свого правління Владислав IV виношував ідею релігійного примирення православних і греко-католиків шляхом взаємних поступок з обох сторін, мріючи про скликання міжконфесійного об'єднавчого собору, на якому мало відбутися остаточне об'єднання ворогуючих конфесій та обрання єдиного патріарха (бажаною кандидатурою на цю роль в очах світської та церковної влади був київський митрополит Петро Могила) (Голубев, 1898, с. 138–147).

Відтворюючи у праці історію церковного життя крізь призму історій видатних особистостей, С. Голубев змальовує три типологічні образи церковних діячів XVII ст., які в тодішніх скрутних умовах для православної церкви розглядали можливість укладення угоди із католицизмом та греко-католицизмом. С. Голубев насамперед з'ясовує психологічне підґрунтя вчинків цих знакових фігур тодішньої церковної дійсності на українських теренах, намагається виявити біографічні, культурно-історичні детермінанти прийняття ними певних рішень.

Перший зображений С. Голубевим тип церковного діяча – блискучий полеміст свого часу, архієпископ Полоцький Мелетій (Смотрицький, 1577 (1579, 1572)–1633). С. Голубев приділяє фігурі Мелетія окремий розділ своєї праці, вшукано вимальовуючи характерні риси його особистості, виражені у його церковній діяльності та полемічній творчості. Київський історик відтворює церковно-історичні, особистісно-психологічні передумови зміни Мелетієм первинного віросповідання, відповідаючи на питання про причини трансформації цієї колоритної церковної особи від палкого захисника православної конфесії до прощтовхувача ідеї необхідності поєднання православних із католиками.

Другим змальованим С. Голубевим типом українського духівництва стає досить неоднозначна постать відомого церковного та освітянського діяча, ректора Київської братської школи, українського полеміста Касіана Саковича (1578–1647). Як показує історик, на відміну від Мелетія Смотрицького, чий перехід у греко-католицизм зумовлений низкою внутрішніх та зовнішніх чинників тодішнього церковного життя, насамперед перерозподілом влади, та був результатом довготривалих духовних пошуків, перехід Саковича з православ'я у католицизм був зроблений із легкістю, без особливих душевних коливань. С. Голубев на прикладі Касіана Саковича описує поширений у ту добу тип церковних діячів, представлених тодішньою українською православною освіченою молоддю, що здобувала освіту за кордоном. Багатоманітні та різнобічні знання і техніки, набуті русинськими мандрівниками у закордонних університетах, переконаний С. Голубев, не набували світоглядної цілісності та завершеності й вирізнялись релігійним індиферентизмом через засвоєння суперечливих і ворожих одне одному теологічних засад католицизму та протестантизму (Голубев, 1883, с. 324).

Третій тип церковних діячів – величні постаті митрополитів Київських, Галицьких і всієї Русі Йова Борецького (1560–1631) та Петра Могили (1597–1647). Ці ієрархи були відкриті до діалогу із католиками і греко-католиками, вбачаючи в унійному зближенні дієвий спосіб покращення тодішнього стану Православної церкви на українських теренах. На противагу Мелетію Смотрицькому і Касіану Саковичу, зазначені митрополити розглядали зближення православ'я та католицизму не у вигляді безумовного підкорення Православної церкви Римо-католицькій, а як братське поєднання двох рівноправних церков. У перемовинах митрополити робили деяку по-

ступку католицизму, погоджуючись на верховенство влади Папи Римського, однак висували необхідну умову унії – збереження основ віровчення Православної церкви (Голубев, 1883, с. 184–185). Як показує С. Голубев, пропонувані митрополитами умови зближення християнських конфесій були неприйнятними для Римо-католицької церкви, і тому справжньої унії, яка б влаштувала усі сторони протиборчих церковних партій, так і не було досягнуто.

На прикладі церковної політики митрополита Петра Могили С. Голубев розкриває характер взаємовідносин православної та протестантської традицій на українських теренах у першій половині XVII ст. Усвідомлюючи необхідність пошуку ідейних соратників у справі захисту на сеймових зборах юридичних прав Православної церкви та відновлення її релігійної свободи, Петро Могила, як зазначає історик, встановлював контакти із впливовими у країні представниками протестантських течій: «...не касаюсь религиозных различий между православием и протестанством, умный архимандрит поставил главной целью своих сношений политическое объединение сил разрозненных вероисповеданий, чтобы таким образом успешнее вести борьбу против общего врага, одинаково враждебно относящегося как к схизматикам (православным), так и диссидентам (протестантам)» (Голубев, 1883, с. 465).

Отже, згідно з поглядом київського історика, православні ієрархи в тодішніх скрутних умовах для Православної церкви в Україні були відкриті до діалогу із представниками західних християнських конфесій. Діалог провадився у політично-юридичній площині, де виборювались, протиставлялись, узгоджувались залежно від ситуації інтереси кожної із конфесій.

Політико-правові взаємовідносини християнських конфесій

Відносини трьох християнських конфесій у XVI–XVIII ст. в суспільно-політичному і правовому полі постають одним із важливих лейтмотивів більшості написаних київськими духовно-академічними істориками XIX – початку XX ст. церковних історій. Водночас варто виокремити ті наукові розвідки, де церковно-правова та релігійно-політична проблематика є спеціальними темами досліджень. Передусім потрібно згадати історичні студії випускника (1861–1865) і викладача КДА, проф. Олексія Розова. У праці «Исторический обзор сеймовых конституций и коро-

левских декретов (бывшей) польской Речи Посполитой касательно диссидентов» (Розов, 1867) київський історик висвітлює церковно-політичні та церковно-юридичні взаємовідносини в Речі Посполитій в ракурсі дисидентського питання, яке безпосередньо стосувалося церковних інтересів руського населення держави. Вивчення історії дисидентства в Речі Посполитій, на думку О. Розова, дає змогу прояснити характерні особливості конфесійного протистояння між православними і католиками (Розов, 1867, с. 170). Як показує історик, виникнення дисидентства у Речі Посполитій пов'язане, з одного боку, із протидією Римо-католицької церкви та польської шляхти поширенню у державі протестантизму, з іншого, із боротьбою протестантизму за свої релігійні та громадянські права на сеймових зборах різного рівня. О. Розов, на підставі порівняння юридично-релігійних прав, наданих протестантизму та православ'ю в Речі Посполитій, стверджує про правову рівноправність цих конфесій, що увиразнено в позбавленні статусу автономного релігійного утворення, зведенні цих конфесій до рівня релігійних сект, меншовагартісних щодо офіційної релігії держави – католицизму, позбавлення вірян елементарних політичних прав. Перебуваючи в однаковій правовій ситуації, висвітлює у розвідці О. Розов, представники православної спільноти об'єднувалися із представниками протестантизму у спільній боротьбі за свої права, тим самим стаючи співучасниками дисидентського руху.

О. Розов виокремлює три періоди розвитку дисидентства у Речі Посполитій. Перший період тривав до 1573 р., коли Варшавська конфедерація ухвалила закон про віротерпимість, другий період – до 1648 р., початку правління Яна II Казимира Ваза (пол. *Jan II Kazimierz Waza*, 1609–1672). Третій період тривав до Репнінського сейму 1767–1768 рр., на якому було відновлено права дисидентів і православних, що у такий спосіб прирівнювались до прав католиків. Перший і третій періоди, за характеристикою О. Розова, – це періоди політично-правової нетерпимості щодо дисидентів. Другий період – період боротьби між старими і новими началами релігійної політики Речі Посполитої, а саме між засадами нетерпимості католицизму до інших віросповідань і засадами віротерпимості та релігійної свободи. У цей період розвиваються сприятливі для реалізації релігійних інтересів протестантського і православного («західно-руського») населення взаємовідносини із польською короною (Розов, 1867, с. 176).

Відповідно до ідеологеми співвідношення народності й релігійності як базових начал суспільного буття, О. Розов характеризує релігійну ситуацію у Речі Посполитій у XVI–XVIII ст. як стан релігійної диференціації, що становила небезпеку виникнення найнебезпечніших громадянських смут і безчинств (Розов, 1867, с. 209). Інтенсивне міжконфесійне протистояння, на думку історика, зумовило подальший політичний занепад Польщі.

Тема співвідношення суспільно-національного та релігійного буття в житті Речі Посполитої стає лейтмотивом розвідок О. Розова «Три проекта окатоличення западнорусского народа в бывшей польской Речи Посполитой» (Розов, 1871) та «Проекты уничтожения русской веры (православия) в Польше» (Розов, 1868–1869). У цих працях історик обґрунтовує тезу про неможливість пояснити політичну історію Польщі, особливо період її політичного занепаду у XVIII ст., без висвітлення релігійного питання (Розов, 1871). Лише шляхом історичного аналізу віросповідної проблеми, що утворилась у Речі Посполитій, можна відповісти на питання про те, чому два великі слов'янські народи – польський і російський, будучи близькими за найважливішими ознаками національного буття (мовою, звичаями, переконаннями), стали непримиренними ворогами. А також з'ясувати, чому політичне об'єднання цих народів мало трагічне завершення у загибелі Польської держави (Розов, 1868, с. 1016). Артикулюючи ці питання, О. Розов осмислює феномен релігійності як визначальний фактор розбудови основних напрямів суспільно-політичного, національного, культурного, економічного життя певної країни чи народу. Головною причиною роз'єднання братських польського і руського народів О. Розов вважає завойовницьку політику Римо-католицької церкви, яка на території Речі Посполитої захищала інтереси не так польського населення, як чужинні для нього інтереси верховної влади Риму, використовуючи польські церковно-суспільні сили як засіб реалізації власних прагнень. На думку О. Розова, владний вплив Папи Римського завжди стояв на заваді досягненню певного порозуміння між трьома християнськими конфесіями у Речі Посполитій у XVI–XVII ст. Завойовницька політика Римо-католицької церкви і породила сумне явище розподілу єдиного населення Польської держави на католиків та православних за національними ідентифікаційними ознаками: католицький-польський, православний-руський народи (Розов, 1868, с. 1018).

Історичні студії О. Розова з питань міжконфесійного протистояння супроводжуються його історіософськими роздумами щодо місця та значення двох західних християнських конфесій у загальному розвитку людської культури. Розвиваючи думку про визначальну роль релігійного фактора в історичному розвитку певного народу, водночас стоячи на засадах гегелівського принципу історизму, О. Розов осмислює релігійний розвиток людства як певний поступальний процес, визначальною рисою якого стає боротьба нових принципів зі старими: «Новые начала могут быть выше и плодотворнее старых (разумеется может быть и наоборот), а потому во имя блага человечества, не только вечного, но и временного, по праву могут вступить в борьбу с старыми началами» (Розов, 1867, с. 210). Згідно із запропонованою моделлю розвитку людства, О. Розов розглядає католицизм та протестантизм як два різні культурно-історичні типи, що відображають боротьбу старого і нового начал. Порівнюючи ці релігійні типи культури, автор висновує про прогресивність протестантського начала: «Протестантский, немецкий север в настоящее время имеет преимущество пред католическим, романским во всех сферах мысли и жизни; и это не без основания истории приписывают главным образом утверждению в нем Реформации» (Розов, 1867, с. 210). У рамках висвітленої культурно-історичної моделі О. Розов осмислює історичну долю Польської держави. Перемога протестантизму (нового начала) над католицизмом (старим началом) або відмова від католицького фанатизму та розбудова-реформування національної польської церкви на началах, близьких до православ'я, на думку О. Розова, докорінно змінили би напрям суспільно-політичного розвитку Польщі, спрямувавши його у нове русло, та не призвели би до її політичної загибелі.

Юридично-правова складова конфесійних взаємовідносин у Литовсько-Польській державі стають предметом розгляду у дисертаційному дослідженні вихованця КДА Василя Біднова «Православная Церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum)» (Беднов, 1908)²⁵. На основі аналізу зібрання законів Речі Посполитої XIV–XVIII ст. *Volumina Legum* автор відтворює історію правового становища Православної церкви у державі, розподіляючи її на п'ять періодів, кожен з яких характеризує в ракурсі міжконфесійних відносин. У такий спосіб В. Біднов ви-

²⁵ Із цієї теми В. Біднов захистив кандидатську (1902) та магістерську (1909) дисертації.

значає динаміку правового статусу православних через співвіднесеність із правовим статусом католиків і протестантів. В історії Литовсько-Польської держави, показує автор, періоди рівності прав православних із правами католиків чергуються з періодами знищення прав православних і обмеження їх правового статусу до практично безправного статусу дисидентів-протестантів, що спричинює новий період боротьби православних, часто об'єднаних із протестантами, за свої права. Перший період (почався з правління Владислава II Ягайла у 1386 р. і завершився правлінням Стефана Баторія, 1586 р.) характеризувався зрівнянням правового статусу православних і протестантів із католиками, що підтверджувалося конвокаційними і виборчими сеймами. Конфесійну церковну і юридичну рівність відображено у наявності церковної ієрархії, розгалуженої системи монастирів і церков, наданні права посідати державні й громадські посади. Другий період (правління Сигізмунда III – 1587–1632 рр.) вирізнявся, на думку В. Біднова, явищем церковної унії, що відбулась під протекторатом королівської влади і спричинила надалі загострення протистояння між православними й уніатами. Це період редукції та втрати православної ієрархії, денонсування надбаних раніше політико-юридичних прав, які після унії автоматично були закріплені за уніатами. Водночас це період законодавчої боротьби православних за втрачений релігійний і політичний правовий статус. Третій період (початок – після смерті Сигізмунда III 1632 р., кінець – укладання «вічного миру» 1686 р.) визначався успішними діями православних щодо надбання вигідного правового становища і закріплення його в конституції. Це реалізовано насамперед в отриманні православними церковної ієрархії, очолюваної митрополитом, набутті права православних ієрархів посідати сенаторські місця, а також у поверненні захоплених церков і монастирів. Наприкінці цього періоду правова ситуація православних кардинально змінилася, що позначено втратою ними соціальної підтримки з боку послабленої на той час козацької верстви, окатоличеної української шляхти і занепалих православних братств. Це час масового поширення католицизму серед руського населення. Четвертий період (1686–1786) розпочався глибокою кризою православ'я на українських теренах, що полягала у масовому заміщенні православних кафедр уніатськими, цілковитому нівелюванні суспільно-державних прав православних, зрівнянні їх у правовому статусі із протестантами-дисидентами. Трансформаційні процеси

щодо правового становища православних відбувалися, як показує В. Біднов, унаслідок посилення втручання російської влади у конфесійні відносини Речі Посполитої, що набувало оберту у часи царювання Катерини II. 1768 рік можна назвати точкою відліку нової епохи правового становища Православної церкви, що позначено цілковитим відновленням громадянських і релігійних прав православних, зрівнянням останніх у правовому аспекті із католиками. П'ятий період (сеймовий, 1788–1792) – етап законодавчого закріплення правового статусу Православної церкви, заміни її підпорядкованості з Російського на Константинопольський патріархат, проголошення релігійної свободи, розроблення проєкту церковного правління.

На захист російської народності

Працюючи в системі духовного відомства, київська професура природним чином була задіяна в суспільно-політичних та ідеологічних процесах Російської імперії XIX ст. Створені київськими духовно-академічними істориками різноманітні варіанти української конфесійної історії здебільшого базувались на доктрині «офіційної народності», закріпленої Уваровською формулою «самодержавство – народність – православ'я». Тому часто-густо історія конфесійних взаємовідносин в оцінці київської духовно-академічної професури поставала ілюстрацією ідеологеми щодо необхідного зв'язку понять релігійності і народності (осмисленої Уваровим як шанобливе ставлення до традицій предків). У рамках доктрини народності феномен релігійності трактувався не в ракурсі Боже-ственого одкровення, а в ракурсі соціального фактора, як необхідного підґрунтя розвитку певного суспільства, запоруки суспільного і сімейного щастя (Вортман, 1999, с. 234).

Розкриваючи співвіднесення феноменів народності й релігійності у плині історичного буття, київські академісти у своїх студіях розвивали науково-світоглядні настанови російської історіографії XIX ст., ідеологічно зумовлені державницькою візією російської історії як історії саме єдиного російського народу. Тож історії українських земель були написані київськими авторами як «російське» минуле західних губерній Російської імперії (Плохій, 2020, с. 86). Відповідно до такої візії українські території, надбані Росією внаслідок поділів Речі Посполитої, розглядалися як повернення того, що належало Росії та було відібрано силою зусиллями антагоністичної, чужинної за сутністю до російської,

польської народності й релігійності. Вперше озвучений імператрицею Катериною II маніфест «повернення чи возз'єднання своїх, російських територій» набув актуального звучання в середині XIX ст., внаслідок назрілого «польського питання», яке загостило проблему світоглядної та релігійно-національної уніфікації російського народу на завойованих порубіжних територіях імперії. Здійснювана у XVIII–XIX ст. політика русифікації на територіях колишньої Польщі передбачала певну просвітницьку та пропагандистську діяльність, спрямовану на експансію російської культури в західні пограничні регіони. Згідно з такою політикою російська церковна та політична верхівка започаткувала низку науково-публіцистичних проєктів, насамперед із популяризаторськими та популістськими цілями, і до виконання цих замовних проєктів було залучено також київську духовно-академічну професуру.

Одним із таких просвітницьких проєктів навколо «західного краю» Росії стало організоване відомим російським освітнім та церковним діячем П. Батюшковим наприкінці XIX ст. видання науково-популярної серії «Пам'ятки російської старовини в західних губерніях». У рамках цього проєкту проф. КДА М. Петров підготував низку нарисів із історії українських земель, які перебували під владою Речі Посполитої і в XVIII ст. були анексовані Росією – території Холмщини ²⁶, Волині та Подолії (Петров, 1887; Петров, 1888; Петров, 1891). Просвітницько-популяризаторська місія історичних нарисів полягала у доведенні до населення зазначених територій ідеї превалювання від початку їхньої історії начал російської народності та православної релігійності. Перед дослідниками стояло завдання показати, що ці начала в результаті історичного становлення зазнали важкого випробування у протистоянні із чужинними для російської духовності началами полонізму і католицизму. Розтлумачена у такий спосіб історія межових окраїн імперії ставала, так би мовити, дослідницькою апологією захоплення українських територій Росією, що набувала вигляду «воскресіння» російської духовності та національності. Важливим компонентом створених М. Петровим історій є міжконфесійна історія, як важливий лейтмотив описаного історичного поступу російського та польського народів. Вважаючи релігійну віру детермінуючим і спонукальним фактором національної самосвідомості, ки-

ївський історик називав православну традицію суттєвою ознакою російської народності (Петров, 1887, с. 35), а католицьку – польської народності, таким чином ототожнював релігійну та національну ідентифікації, в історичному зрізі загострюючи їх протистояння. Міжконфесійна боротьба розглядалась рушійною силою історії українських земель, що детермінувала основні віхи становлення руського народу. Відповідно до такої релігійно-національної дихотомії, конфесійна історія на українських теренах була розбудована М. Петровим за ідентичною схемою періодизації (Петров, 1888, с. 2; Петров, 1891, с. 2), за аналогом до гегелівської схеми історичного розвитку. Перший період (княжа доба) – етап самостійного існування руського народу, формування основних начал руської релігійності та народності. Другий період (входження українських земель до Литовського князівства) – час зустрічі православної руської спільноти із поширюваними на цих землях католицизмом і полонізмом. Водночас М. Петров констатує незначні успіхи католицизму у заміщенні православної віри серед українського населення до кінця XVI ст., чому сприяло проникнення протестантизму на ці землі, народна самосвідомість української шляхти і руського народу. Третій період (перебування українських земель в межах Речі Посполитої) – протистояння руської і польської народності та релігійності, час жорсткої міжконфесійної боротьби, загострення якої відбулося після Брестської церковної унії. М. Петров, як і інші київські духовно-академічні історики, детально зупиняється на осмисленні феномену церковної унії, відтворюючи дві позиції протилежних сторін православно-католицького конфлікту. З позиції руської (православної) сторони схиляння до конфесійної угоди було зумовлене прагненням поліпшити жалюгідний стан української Православної церкви, і передбачало бачення унії як рівноправного існування обох конфесій. З боку польської (католицької) сторони прийняття унії передбачало цілковиту підвладність Римському Папі і беззастережне прийняття католицьких догматів (Петров, 1887, с. 58). Описуючи історію українських земель як історію поступової перемоги другого (польсько-католицького) варіанта церковної унії, М. Петров виокремлює зовнішні та внутрішні передумови реалізації унії. Зовнішніми причинами унії, на думку вітчизняного історика, була цілеспрямована політика польської влади і католицизму, зорієнтована на знищення начал релігійності й народності серед руського населення, та широка жорстка експансія католицизму і по-

²⁶ У підготовці історії Холмського краю взяв участь також проф. І. Малишевський.

лонізму на українських землях. З іншого боку, М. Петров пов'язує перемогу польсько-католицького варіанта унії із певним внутрішнім світоглядним надломом, що відбувся у середині XVI ст. під впливом європейського віросповідного та інтелектуального бродіння, і характеризувався докорінною трансформацією традиційних форм ідентичності (народності та релігійності). Київський історик детально зупиняється на процесі реалізації унійної конфесійної угоди, бачачи у ньому церковно-політичну стратегію, розроблену Римо-католицькою церквою, що полягала у баченні феномену унії як тимчасового явища, перехідного етапу єдиного процесу навернення руського народу до католицизму, знищення російської народності та перетворення її на польську. М. Петров детально описує поступове переродження посталоного внаслідок унії українського греко-католицизму на римо-католицизм у XVIII ст. Успішній реалізації стратегії окатоличення та ополячення українського населення сприяла низка факторів, серед яких Петров виокремлює широку просвітницьку діяльність єзуїтів, доленосні рішення Замойського уніатського собору 1720 р., що позначили трансформацію православного віровчення та релігійної практики в напрямі засвоєння католицьких засад віровчення та богослужіння, а також панування в церковному житті уніатів василіанського чернечого ордену, розбудованого за західними зразками. Четвертий період конфесійної історії в рецепції М. Петрова розпочався після приєднання українських земель до Росії в результаті поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., і був позначений відновленням начал російської народності та релігійності, виправленням уніатської богослужбової практики від привнесень католицизму, поступовим приєднанням української Греко-католицької церкви до Православної.

Попри наявну ідеологічну заангажованість, полемічну і популяризаторську налаштованість історичних екскурсів М. Петрова, зібрані у виданні факти з українського церковного життя мають безперечну наукову значущість. Зокрема, у нарисах досить повно відтворено багатосторонню діяльність греко-католицизму на українських теренах, змальовано характерні портрети її видатних постатей, зображено виняткову роль василіанського чернечого чину в релігійному житті.

Потрібно згадати інші проекти, ініційовані російською вищою церковною та державною владою, в яких брала участь київська духовно-

академічна професура, тим самим реалізуючи свій статус державного службовця. Зокрема, з популяризаторською та просвітницькою метою поширення начал російської народності та релігійності серед населення написані історичні нариси І. Малишевського «Западная Русь в борьбе за веру и народность» (Мальшевский, 1897)²⁷ та «Правда об унии к православным христианам» (Мальшевский, 1864). У цих працях відтворено основні етапи боротьби руського народу на захист своєї батьківської православної віри і народності від їхнього знищення об'єднаними зусиллями польської влади і Римо-католицької церкви в Литовсько-Польській державі. Зосереджуючи особливу увагу на події Берестейської церковної унії, І. Малишевський надає негативну характеристику цьому явищу, з метою дискредитації та применшення його значущості в церковному житті України. Київський історик намагається прищепити читачам ту думку, що церковна унія не була виявом волі усього православного руського народу, а лише деякої частини православного духовництва, що не вирізнялась твердими релігійно-моральнісними переконаннями (Мальшевский, 1898, с. 281). Разом з тим православний автор намагається довести практичну безрезультатність унійного церковного проєкту, оскільки, на його думку, інтереси православної сторони після підписання унійної угоди не були вповні задоволені. Обіцянку польсько-католицької сторони прирівняти греко-католицьке духовництво у політичних правах із католицьким духовництвом на сеймових зібраннях не було виконано (Мальшевский, 1897, с. 283). І. Малишевський, як і М. Петров, доводить ту думку, що греко-католицизм ніколи не розглядався Римо-католицькою церквою як самобутнє явище, а лише як перехідного етапу при наверненні православного населення у католицизм. Найкращі сили руського народу, вихідці зі знатних родин у разі конфесійного навернення переходили із православ'я одразу в католицизм, а основною паствою Греко-католицької церкви залишався простий неосвічений народ.

Схожим за ідейним підґрунтям до творів І. Малишевського є нарис із історії «західно-руської» Православної церкви у XVII–XVIII ст. проф. Ф. Титова (Титов, 1905a–b; Титов, 1916). Написання цієї праці початково було ініційоване оберпрокурором св. Синоду К. П. Победоносцевим, який висунув київському професору пропозицію продовжити розпочату І. Малишевським

²⁷ Нарис вийшов на замовлення Св. Синоду в Синодальній друкарні в серії «Приходская библиотека». Це видання розповсюджували по всіх російських бібліотеках.

справу (Титов, 1905а, с. X). Згодом виконання дослідницького замовлення, що передбачало насамперед популяризаторські цілі, переросло в ґрунтовне наукове дослідження, за яке у 1905 р. Ф. Титов отримав ступінь доктора церковної історії. Переконливим свідченням спадкоємності дослідницьких та світоглядних настанов І. Малишевського і Ф. Титова є ідентичні назви праць обох дослідників – «Западная Русь в борьбе за веру и народность»²⁸. Водночас, на відміну від публіцистичного популяризаторського стилю праці І. Малишевського, дослідження Ф. Титова здійснено із дотриманням вимог наукового стилю. Відтворюючи основні етапи церковної історії руського народу крізь призму реалізації нерозривних ідеалів російської народності та православної віри, Ф. Титов, як і І. Малишевський, представляє усталену проросійську версію розвитку церковного життя на українських теренах, накладаючи ідеалізований образ «ідеальної російської батьківщини» на історичне минуле українського народу. Історію Православної церкви на українських теренах автор відтворює шляхом протиставлення ставлення до православних із боку політичної влади Речі Посполитої і Російської імперії. Повну безправність православних у Литовсько-Польській державі, показує Ф. Титов, було зумовлено відсутністю внутрішнього порядку в державі і духом релігійної нетерпимості, що панував у країні і сформувався на хвилі патріотичних настроїв польського народу під ідейним впливом ордену єзуїтів і католицького духовництва (Титов, 1905а, с. 11). На противагу негативному і репресивному ставленню державної влади Речі Посполитої до православних, ставлення російської царської влади до потреб православних на українських землях, як зазначає Ф. Титов, вирізнялось протекційним і співчутливим характером, прагненням прийти на допомогу та захистити знівельовані релігійні і громадянські права православних.

Публікації архівних документів: на обороні російської, відкриття української ідентичності

Вивчення проблематики міжконфесійних взаємин на українських землях у XV–XVII ст. – один із пріоритетних напрямів наукових студій професури КДА під час її роботи у складі Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при

Київському, Волинському, Подільському генерал-губернаторстві (Київській археографічній комісії, 1845–1921)). Київська духовно-академічна професура була залучена до широкої археологічної роботи, пошуку та підготовки до видання писемних історичних джерел, рукописних матеріалів, збережених у церковних і державних архівах та приватних зібраннях місцевих поміщиків Правобережжя²⁹ (Журба, 1993, с. 43, 46). Викладачі КДА брали безпосередню участь у підготовці двох багатотомних видань – «Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов»³⁰ (1845–1898) та «Архив юго-западной России». В розрізі висвітлення питання поширення західних християнських конфесій на українських теренах особливої уваги заслуговує низка томів видання «Архива юго-западной России»³¹, підбором матеріалів до яких, їхнім упорядкуванням та редагуванням займались вихованці та викладачі КДА. Опубліковані у цих виданнях історичні джерела висвітлюють церковне життя³² на українських землях у XV–XVIII ст. крізь призму міжконфесійного протистояння. Першодруки супроводжувались передмовами – ґрунтовними історичними дослідженнями, які слугували певним екскурсом у царину історичних подій, відображених у публікованих архівних джерелах³³. Специфікою цих наукових студій стало загострення дослідницької уваги на питанні міжконфесійної боротьби на українських теренах у зазначений період. Водночас видані джерела підібрано переважно так, щоб повністю підтвердити авторську позицію про суто антагоністичний характер міжконфесійної взаємодії. Цей специфічний ракурс відбору та інтерпретації архівного матеріалу пояснюється іншими чинниками цього видавничого проєкту, окрім науково-дослідницького. Насамперед, варто вести мову про політичний підтекст наукового видання, зумовлений необхідністю ідеологічного вирішення ситуації, що

²⁹ До складу комісії входили такі викладачі та вихованці КДА: дійсні члени – професори В. З. Завитневич (із 1908 р.), С. Т. Голубев (із 1854 р.), В. П. Чехович (із 1845 р., редактор видань), С. С. Гогоцький (із 1854 р., з 1844 – член-співробітник), С. О. Терновський (із 1893 р.), І. Г. Малишевський (із 1893 р.), М. І. Петров (із 1905 р.), бібліотекар А. С. Криловський (із 1918 р., з 1908 – член-співробітник), член-співробітник Ф. Г. Лебединцев (із 1860 р., у 1860–1865 рр. – діловод).

³⁰ Проф. В. П. Чехович брав участь у редагуванні 2–4 томів видання.

³¹ Далі – скорочено АЮЗР.

³² Те, що підготовкою матеріалів з церковної проблематики займались саме викладачі та вихованці КДА, зумовлено статутом інституції, яку вони представляли.

³³ Однією із характерних ознак Архіву було поєднання його археографічної частини із монографічними історичними дослідженнями на основі друкованих документів. Див.: (Журба, 1993, с. 108).

²⁸ «Западная Русь в борьбе за веру и народность в XVII–XVIII вв. (1654–1795 гг.)» – заголовок 1 тому праці Ф. Титова «Русская Православная Церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII вв.».

назріла у середині XIX ст. у зв'язку із актуалізацією польського питання в умовах посилення національного-визвольного руху в середовищі польського населення, спрямованого на відновлення Речі Посполитої. Київська археографічна комісія, що мала статус державної наукової установи, мала слугувати захисту державницьких інтересів Російської імперії (Журба, 1993, с. 35), проводячи на науковому фронті державну політику деполонізації. Відкриті широкому загалу архівні джерела мали першочерговим завданням переконливо засвідчити насильницькі та репресивні дії польського народу щодо українського народу, і корінням ворожого протистояння двох народів вважали віросповідний принцип. Однак, попри політично заданий ракурс розроблення міжконфесійної проблематики, здійснені в рамках видавничого проєкту київської Комісії для розбору давніх актів дослідження мають величезне значення не лише для розвитку археографічної справи на Україні, а й для вивчення історії релігійного життя в Україні у період XV–XVIII ст., реконструкції особливостей міжконфесійної взаємодії. Зважаючи на це, відтворимо основні наукові здобутки професури і вихованців КДА в рамках видання АЮЗР (відповідно до послідовності томів видання).

У II і III томах I частини АЮЗР випускник (1847–1851) і викладач КДА Феофан Лебединцев здійснив першодрук історичних документів, що висвітлюють віхи церковної діяльності одного із очільників антиуніатського і антипольського руху на південноукраїнських землях ігумена Мотринського монастиря Мельхіседека Значко-Яворського (1716–1809) (Лебединцев, 1864)³⁴. Упорядковані Ф. Лебединцевим історичні джерела із попереднім біографічним нарисом архимандрита Мельхіседека являють собою авторські спроби укладання регіональної історії, адже відтворені автором історичні події відбуваються в сільській провінціальній місцевості Південної України, які після розподілу земель Речі Посполитої 1772 року опинились під владою Польщі. Дослідницьку увагу у поданих текстах зосереджено не навколо величезних історичних постатей церковного життя, зокрема церковних ієрархів, а навколо малопомітних церковних постатей³⁵

³⁴ Ця проблематика стала об'єктом дослідження Ф. Лебединцева від студентських років. Тема його випускового твору – «Взгляд на унию, бывшую в Юго-Западной России» (Кузьміна, 2016, с. 52–53).

³⁵ Ф. Лебединцев так визначає характерні риси поданої ним історії: «Правда, здесь нет шума и блеска, каких многие привыкли искать в истории, нет великих, мировых событий, нет обыкновенных, так сказать, привилегированных исторических деятелей, повелевающих на огромных пространствах, располагающих громадами средствами. Действие происходит в небольшом

Україні³⁶ – сільського православного та греко-католицького духовництва та їхніх вірян, місцевого польського панства і шляхти. На прикладі провінційного ігумена, який перед польським королем домогся визнання юридичних прав Православної церкви та у жорсткому протистоянні із уніатами здобув перемогу над ними, Ф. Лебединцев переконливо засвідчив той факт, що справжню історію творять малопомітні особистості.

Ф. Лебединцев, подібно до інших російських істориків XIX ст., розглядає боротьбу православ'я із уніатством як складову протистояння православ'я із католицизмом, ототожнюючи руську Греко-католицьку церкву із Римо-католицькою. Він віднаходить історичне підґрунтя для такого висновку: внаслідок Замоїського Собору 1720 р. Греко-католицька церква обрала курс на тісне зближення із Римо-католицькою церквою, що мало вияв у прийнятті уніатством особливостей віровчення, богослужбової практики та обрядової частини католицизму. Цей напрям розвитку уніатства був інтерпретований православними істориками як шлях до злиття обох церков, що поклав неминущу релігійну прірву між унією та православ'ям.

У V томі I частини ЮАЗР, упорядкованому випускником КДА (1867–1871) Сергієм Терновським, зібрано історичні джерела, які висвітлюють історію підпорядкування Київської митрополії Московській патріархії у XVII ст. (Терновський, 1872a). У передмові до видання (Терновський, 1872b) в ракурсі цієї проблематики упорядник розглядає явище української церковної унії, яке пояснює крізь призму церковної діяльності українських православних ієрархів, що входили до складу Київської митрополії. У розвідці С. Терновський виокремлює два різні варіанти, український та російський, церковних ієрархів і, відповідно, церковного правління. Українському типу єпископів властиві «шляхетські ознаки»: прагнення до незалежності від світської та церковної влади, почуття рівноправності та соборності. Ці характеристики виражуються, починаючи з часів правління польського короля Стефана Баторія (пол. *Stefan Batory*, 1533–1586), коли єпископські посади надавались світською владою у власність шлях-

пространстве немногочисленной Украины, действующими лицами являются с одной стороны мелкая, преимущественно польская, шляхта и низшее униатское духовенство, с другой – простые православные священники, монахи и забытые крестьяне, во главе коих стоит также незнатный игумен заброшенного в лесах мотринских монастыря...» (див.: Лебединцев, 1864, с. XIX–XX).

³⁶ Ф. Лебединцев уживає назву «Україна» у своїй праці.

ти, що повністю відтворювало західноєвропейську церковну практику Середньовіччя. Внаслідок розвитку «шляхетських здібностей» південноруських (українських) єпископів, на думку С. Терновського, порівняння українського і московського духівництва є неприпустимим і незрозумілим (Терновский, 1872а). Найяскравішим представником типу південноруських православних єпископів історик називає митрополита Петра Могили, який сприяв розвитку в середовищі українського духівництва шляхетських устремлень і головним своїм завданням вбачав розвиток просвіти за західними зразками (Терновский, 1872а, с. 32).

Притаманний українським єпископам дух свободоловства, прагнення до незалежності не лише від Московського, а й від Константинопольського патріарха і спричинив, на думку С. Терновського, явище церковної унії. Українські єпископи підтримали ідею унії як альтернативу практиці втручання східних патріархів у внутрішні справи Православної церкви на українських теренах. Важливою передумовою погодження українських єпископів на прийняття унії стала обіцянка польської влади сприяти незалежності Православної церкви на українських теренах від Константинопольського патріарха, а також забезпечення рівності прав уніатського духівництва нарівні із католицьким на сеймових зборах. Церковна унія, як показує С. Терновський, була стратегічним проектом польського уряду: на тлі централізації церковної влади у Москві не дати можливість новоутвореній Московській патріархії збільшитись за рахунок Київської митрополії. Водночас польський уряд, Римо-католицька церква через орден єзуїтів, уніатське духівництво, зазначає автор, робило усе можливе для мінімізації впливу східних патріархів на українське церковне життя.

Отже, в рецепції С. Терновського Православна церква на українських теренах мала характерні особливості ієрархічної організації, що розвивались під впливом західної культури церковно-політичних та церковно-правових відносин, однак ці особливості було повністю знівельовано після підкорення Київської митрополії Московському патріархату. Маємо зазначити, що проаналізований погляд С. Терновського на українську церковну ієрархію суперечить прийнятим київськими істориками настановам російської історіографії XIX ст. стосовно тотожності російської народності та православної віри на українських теренах.

У X, XI і XII томах I ч. АЮЗР випускник і бібліотекар КДА Амвросій Криловський опублі-

кував архівні документи, що висвітлюють сторінки історії Галицько-Руської Православної церкви (1423–1714), серед яких однією із найяскравіших є релігійна діяльність Львівського Ставропігального братства (Крыловский, 1904а)³⁷. Церковне життя Галичини змальовано у світлі проблематики протистояння православ'я та католицизму (греко-католицизму), водночас окреслено тему церковно-політичних та церковно-юридичних взаємовідносин Православної церкви на Галичині із світською владою Польської держави. Як показує А. Криловський, питання міжконфесійних взаємовідносин у Галичині набуло актуальності після приєднання у 1372 р. галицьких земель до Польської держави. Відтоді, внаслідок стрімкого поширення на цих землях ідей католицизму завдяки діяльності чернечих орденів францисканців та домініканців, ставлення Римо-католицької церкви, як державної релігії у Польській державі, до іновірних православних набуває загострених репресивних форм (Крыловский, 1904а, с. 14). З огляду на тематику міжконфесійного протистояння А. Криловський описує віхи церковного життя у Галичині, серед яких найважливішими постають події відновлення Галицької митрополії (1371 р.), перетворення Галицької єпархії на намісництво (1414 р.), що спричинило подальшу боротьбу православних за право призначати намісника не місцевою католицькою церковною владою, а Київським митрополитом Православної церкви.

Одним із стрижневих факторів розвитку церковного життя Галицької Русі, зазначає історик, стала широка релігійна, просвітницька та політико-правова діяльність найстарішого з православних братств України – Львівського Ставропігального братства, спрямована на захист прав, вольностей і привілеїв православних. Із цією метою братчики звертались із петиціями до вельможних осіб, що підтримували православну віру на Галичині, різними шляхами та способами виборювали у світської влади права православних на безперешкодне проведення релігійних обрядів, богослужінь, ремісничої та торгової діяльності містян-православних тощо (Крыловский, 1904b, с. 83–90). Паралельно члени братства обстоювали юридичні, релігійні права та інтереси Православної церкви, активно долучаючись до

³⁷ Подане як передмова історичне дослідження А. Криловського, присвячене церковному життю Галицької Русі та діяльності Львівського братства, також опубліковане окремим виданням (Крыловский, 1904b). 15 вересня 1905 р. ця праця було захищено як магістерську дисертацію, згодом відзначено двома преміями – премією ім. Г. Ф. Карпова (1905) та 1-ю ювілейною Макарієвською премією (1906).

роботи законодавчих органів влади Речі Посполитої (сеймів), разом із дисидентами висловлюючи протести проти того внутрішньополітичного курсу Речі Посполитої, що мав своїм завданням цілковито підірвати унормовану систему відносин держави щодо іновірних сповідань.

Відкриваючи, завдяки публікації архівних документів, маловідомі сторінки з конфесійної історії на українських теренах, київські духовно-академічні історики досягали прямо протилежного до запланованого російською заідеологізованою історіографією результату. Замість археографічного доведення наявності російської ідентичності на українських землях, опубліковані документи відкривали відмінну від російської, українську ідентичність (Плохій, 2020, с. 90).

Висновки

Здійснений уперше систематичний цілісний аналіз наукових студій викладачів і вихованців Київської духовної академії XIX – початку XX ст., присвячених історії міжконфесійних відносин на українських теренах, дає змогу зробити висновок про вагомий та, на жаль, ще недостатньо оцінений сучасними дослідниками науковий доробок київських духовно-академічних істориків і богословів у цій сфері. З одного боку, наукові розвідки викладачів і вихованців КДА цілком вписувались в усталений канон російської історіографії XIX – початку XX ст., і здебільшого були створені в рамках ідеологічної і політичної доктрини Російської імперії. У такий спосіб висвітлення діяльності західних конфесій на українських теренах було редуковано до проблематики антагонічних конфесійних відносин між католицизмом і православ'ям, до того ж під грифом опису жорсткого релігійно-політичного протистояння російського і польського народів.

З іншого боку, відтворені київськими дослідниками історії релігійного життя в Україні вирізняються багатовекторністю та неоднозначністю в інтерпретаціях і оцінках, у яких поруч із офіційно засвідченим антагоністичним пафосом у викладі наявні судження щодо спрямованості українських церковних сил до міжконфесійного діалогу. Водночас висвітлення протиборчих взаємовідносин католицизму і православ'я дещо пом'якшене призвою розгляду їх у сукупності із третьою силою, не менш значущою в релігійно-політичному житті України, а саме протестантизмом. Характерною рисою нарисів є всебічне осмислення в історичному ракурсі феномену церковної унії як осердя міжконфесійних відносин на українських територіях у XVI–XVIII ст. Не менш важливою тематикою в церковних історіях київських академістів стала історія формування політико-правового статусу християнських конфесій у складі різних державних утворень, переважно Речі Посполитої. Також історики у своїх студіях неодноразово пишуть про вагомий просвітницький та світоглядний вплив західних християнських конфесій на формування освітніх, культурних, богословських, літературних традицій в Україні. Разом з тим, історичні нариси київських академістів тяжіють до історіософської компоненти у своєму поясненні складної багатопланової міжконфесійної проблематики. Досить плідним у теоретико-методологічному аспекті є висвітлення київськими академістами української конфесійної історії крізь призму видатних церковних особистостей. У кінцевому підсумку, віднайдення та оприлюднення київськими істориками численних документів, відомостей із конфесійної історії на українських теренах не стільки доводило російську ідентичність населення цих територій, скільки відкривало їх українську ідентичність.

Список посилань

- Б-в, А. (1896). Адрес Римскому папе, поднесенный галичанами-униатами по поводу 300-летия унии (1595–1895). *Труды Киевской духовной академии*, 1, 284–289.
- Беднов, В. А. (1908). *Православная Церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum)*. Екатеринбург: Тип. С. И. Барановского.
- Вивчар, В. М. (2012). *Феномен Брестской греко-католической унии в освещении отечественной историографии второй половины XIX – начала XX вв.* Ph Thesis. Кемерово.
- Вортман, Р. (1999). «Официальная народность» и национальный миф российской монархии XIX века. В *РОССИЯ / RUSSIA. Вып. 3 (11): Культурные практики в идеологической перспективе: Россия, XVIII – начало XX века* (с. 233–244). Москва: ОГИ.
- Голубев, С. Т. (1878). Попытки к соединению церкви православной и униатской в первой половине XVII столетия. *Руководство для сельских пастырей*, 1 (2), 56–65; 1 (6), 471–483.
- Голубев, С. Т. (1883). *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования* (В 2 т., Т. 1). Киев: Тип. Г. Т. Горчак-Новицкого.
- Голубев, С. Т. (Ред.). (1887). *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1. Т. VII: Памятники литературной полемики православных южнорусцев с латино-униатами XVI–XVII вв.). Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.
- Голубев, С. Т. (1898). *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования* (В 2 т., Т. 2). Киев: Тип. Г. Т. Горчак-Новицкого.

- Голубев, С. Т. (1899). Попытки к примирению православных с униатами в правление короля Владислава IV. В *Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. Кн. 13, Отд. 1.* (с. 107–108). Киев: Унив. Тип.
- Голубев, С. Т. (1906). Объяснительные параграфы по истории западно-русской церкви. *Труды Киевской духовной академии, 12*, 495–544.
- Журба, О. І. (1993). *Київська археографічна комісія 1843–1921: нарис історії і діяльності*. Київ: Наукова думка.
- Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора Святейшего Синода за 1867 год. (1969). *Киевские епархиальные ведомости, 5, Отд. 1*, 199–210.
- К., Е. (1863). Заметки. *Труды Киевской духовной академии, 6*, 227–288.
- Крыловский, А. (1904а). *Львовское Ставропигиальное братство: (Опыт церковно-исторического исследования)*. Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира.
- Крыловский, А. (Ред.). (1904б). *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1, Т. X: Акты, относящиеся к истории Галицко-Русской Православной Церкви (1423–1714)). Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира.
- Крыловский, А. (Ред.). (1904с). *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1, Т. XI: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства). Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира.
- Крыловский, А. (Ред.). (1904д). *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1, Т. XII: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства (продолжение)). Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира.
- Кузьміна, С. Л. (2016). Лебединцев Теофан Гаврилович. В М. Л. Ткачук, & В. С. Брюховецкий (Ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т.* (Т. 2: Л–Я, с. 50–53). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Лебединцев, Ф. (Ред.) (1864). *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1, Т. II–III: Материалы для истории православия в Западной Украине в XVIII веке. Архимандрит Мельхиседек Значко-Яворский. 1759–1771 гг.). Киев: Тип. Федорова.
- Макарий, митр. (1879). *История Русской Церкви: в 12 т.* (Т. IX: Период разделения Русской Церкви на две митрополии). Санкт-Петербург: Тип. Р. Голике.
- Макарий, митр. (1881). *История Русской Церкви: в 12 т.* (Т. X: Период самостоятельности Русской Церкви). Санкт-Петербург: Тип. Р. Голике.
- Мальшевский, И. Г. (1863). Отношение Руси к церкви римской при св. князе Владимире. *Труды Киевской духовной академии, 2*, 89–164.
- Мальшевский, И. И. (1864). *Правда об униях к православным христианам*. Киев: тип. И. и А. Давиденко.
- Мальшевский, И. Г. (1895). Заметка по поводу празднования в Галицкой Руси 300-летней годовщины Брестской унии. *Труды Киевской духовной академии, 8*, 623–672.
- Мальшевский, И. Г. (1896а). Галицко-Вольнская депутация в Рим. По поводу празднования 300-летней годовщины Брестской унии. *Труды Киевской духовной академии, 1*, 30–54.
- Мальшевский, И. Г. (1896б). Кардинальство галицкого, униатского митрополита Сильвестра Сембратовича. *Труды Киевской духовной академии, 1*, 145–159.
- Мальшевский, И. И. (1897). *Западная Русь в борьбе за веру и народность*. Санкт-Петербург: Синодальная типография.
- Миллер, А. И. (2013). *Украинский вопрос в Российской империи*. Киев: Laurus.
- Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1874–1875 учебный год. (1875). *Труды Киевской духовной академии, 11*, 23–88.
- Пастушенко, Л. А. (2020а). Міжконфесійна полеміка XVI–XVII ст. на українських теренах: погляд київських духовно-академічних мислителів XIX – поч. XX ст. *Гілея, 159*, 52–58.
- Пастушенко, Л. А. (2020б). Становлення вищої освіти на Україні: рецепція київських академічних істориків XIX – поч. XX ст. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 3 (31), 62–67.
- Петров, Н. И. (1887). *Холмская Русь. Исторические судьбы Русского Забужья*. Санкт-Петербург: Изд. П. Н. Батюшковым.
- Петров, Н. И. (1888). *Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края*. Санкт-Петербург: Тип. Т-ва «Обществ. польза».
- Петров, Н. И. (1891). *Подолля. Историческое описание*. Санкт-Петербург: Тип. Т-ва «Обществ. польза».
- Плохий, С. (2020). *Загублене царство. Історія «руського миру» з 1470 року до сьогодні*. Харків: Фоліо.
- Розов, А. В. (1867). Исторический обзор сеймовых конституций и королевских декретов (бывшей) польской Речи Посполитой касательно диссидентов. *Труды Киевской духовной академии, 5*, 170–216; *12*, 389–462.
- Розов, А. В. (1868). Проекты уничтожения русской веры (православия) в Польше. *Черниговские епархиальные известия, Ч. неофиц., 23*, 1014–1032; *24*, 1053–1078.
- Розов, А. В. (1869). Проекты уничтожения русской веры (православия) в Польше. *Черниговские епархиальные известия, Ч. неофиц., 6*, 217–239.
- Розов, А. В. (1871). Три проекта окатоличения западнорусского народа в бывшей польской Речи Посполитой. *Киевские епархиальные ведомости, 11*, 257–264; *14*, 326–333.
- Терновский, С. А. (1872а). Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату. В С. Терновский (Ред.), *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1, Т. V: Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому Патриархату (1620–1694), с. 1–172). Киев: Тип. Федорова.
- Терновский, С. А. (Ред.). (1872б). *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1, Т. V: Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому Патриархату (1620–1694)). Киев: Тип. Федорова.
- Титов, Ф. И. (1905а). *Русская Православная Церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII вв.* (В 3 т., Т. 1). Киев: Тип. С. В. Кульженко.
- Титов, Ф. И. (1905б). *Русская Православная Церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII вв.* (В 3 т., Т. 2). Киев: Ун-т Св. Владимира.
- Титов, Ф. И. (1916). *Русская Православная Церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII вв.* (В 3 т., Т. 3). Киев: Типо-лит. «И. И. Чоколов».
- Ульяновський, В. І. (2007). *Двічі професор: Степан Голубев в університетському та академічному контекстах*. Київ: НКПКСЗ, «Фенікс».
- Яковенко, Н. (2002). *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.* Київ: Критика.

References

- Bednov, V. A. (1908). *Pravoslavnaia Cerkov' v Pol'she i Litve (po Volumina Legum)* [Orthodox Church in Poland and Lithuania (After Volumina Legum)]. Ekaterinoslav: Tip. S. I. Baranovskogo [in Russian].
- B-v, A. (1896). Adres Rimskomu pape, podnesennyj galichanami-uniatami po povodu 300-letija unii (1595–1895) [Address to the Roman Pope, Raised by Galichany Uniats about the 300th Anniversary of the Union]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 1, 284–289 [in Russian].
- Golubev, S. T. (1878). Popytki k soedineniju cerkvej pravoslavnoj i uniatskoj v pervoj polovine XVII stoletija [Attempts to Unite the Orthodox and Uniate Churches in the First Half of the 17th Century]. *Rukovodstvo dlja sel'skih pastyrej*, 1 (2), 56–65; 1 (6), 471–483 [in Russian].
- Golubev, S. T. (1883). *Kievskij mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki. Opyt cerkovno-istoricheskogo issledovanija* [Kiev Metropolitan Peter Mohyla and his Associates. Experience of Church-historical Research] (In 2 vols., Vol. 1). Kyiv: Tip. G. T. Gorchak-Novickogo [in Russian].
- Golubev, S. (Ed.). (1887). *Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchezhdennoj pri Kievskom voennom, Podol'skom i volynskom general-gubernatore* [Archive of South-Western Russia, Published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, Highest Expenditure at the Kiev Military, Podolsky and Volyn Governor-General] (Part 1. Vol. 7: Pamjatniki literaturnoj polemiki pravoslavnyh juzhnoruscev s latino-uniatami XVI–XVII vv.). Kyiv: Tip. G. T. Gorchak-Novickogo [in Russian].
- Golubev, S. T. (1898). *Kievskij mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki. Opyt cerkovno-istoricheskogo issledovanija* [Kiev Metropolitan Peter Mohyla and his Associates. Experience of Church-historical Research] (In 2 vols., Vol. 2). Kyiv: Tip. G. T. Gorchak-Novickogo [in Russian].
- Golubev, S. T. (1899). Popytki k primireniju pravoslavnyh s uniatami v pravlenie korolja Vladislava IV. In *Chtenija v Istoricheskom obshhestve Nestora-Letopisca* [Reading in the Historical Society of Nestor-Chronicle] (Book 13, Part 1, pp. 107–108). Kyiv: Univ. Tip [in Russian].
- Golubev, S. T. (1906). Objasnitel'nye paragrafy po istorii zapadnorusskoj cerkvi [Explanatory Paragraphs on the History of the West Russian Church]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 12, 495–544 [in Russian].
- Izvelichenie iz vsepodannejshego otcheta ober-prokurora Svjatejshego Sinoda za 1867 god* [Extract from the All-True Report of the Chief Prosecutor of the Holy Synod for 1867]. (1969). *Kievskie eparhial'nye vedomosti*, 5, Otd. 1, 199–210 [in Russian].
- K., E. (1863). Zametki [Notes]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 6, 227–288 [in Russian].
- Krylovskij, A. S. (1904a). *L'vovskoe Stavropigial'noe bratstvo: (Opyt cerkovno-istoricheskogo issledovanija)* [Lviv Stavropigial Brotherhood: (Experience of Church-historical Research)]. Kyiv: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira [in Russian].
- Krylovskij, A. S. (Ed.). (1904b). Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchezhdennoj pri Kievskom voennom, Podol'skom i volynskom general-gubernatore [Archive of South-Western Russia, Published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, Highest Expenditure at the Kiev Military, Podolsky and Volyn Governor-General] (Part 1, Vol. 10: Akty, odnosjashiesja k istorii Galicko-Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi (1423–1714)). Kyiv: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira [in Russian].
- Krylovskij, A. S. (Ed.). (1904c). Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchezhdennoj pri Kievskom voennom, Podol'skom i volynskom general-gubernatore [Archive of South-Western Russia, Published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, Highest Expenditure at the Kiev Military, Podolsky and Volyn Governor-General] (Part 1, Vol. 11: Akty, odnosjashiesja k istorii L'vovskogo Stavropigial'nogo bratstva). Kyiv: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira [in Russian].
- Krylovskij, A. S. (Ed.). (1904d). Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchezhdennoj pri Kievskom voennom, Podol'skom i volynskom general-gubernatore [Archive of South-Western Russia, Published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, Highest Expenditure at the Kiev Military, Podolsky and Volyn Governor-General] (Part 1, Vol. 12: Akty, odnosjashiesja k istorii L'vovskogo Stavropigial'nogo bratstva (prodolzhenie)). Kyiv: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira [in Russian].
- Kuzmina, S. L. (2016). Lebedyntsev Teofan Havrylovych. In M. L. Tkachuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kiev Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 v. (Vol. 2: L–Ya, pp. 50–53). Kyiv: Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Lebedincev, F. (Ed.). (1864). *Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchezhdennoj pri Kievskom voennom, Podol'skom i volynskom general-gubernatore* [Archive of South-Western Russia, published by the Temporary Commission for the analysis of ancient acts, Highest Expenditure at the Kiev Military, Podolsky and Volyn Governor-General]. (Part 1, Vol. II–III: Materialy dlja istorii pravoslavija v Zapadnoj Ukraine v XVIII veke. Arhimandrit Mel'hisedek Znachko-Javorskij. 1759–1771 gg.). Kyiv: Tip. Fedorova [in Russian].
- Makarij, mitr. (1879). *Istorija Russkoj Cerkvi* [History of the Russian Church] (In 12 vols., Vol. IX: Period razdelenija Russkoj Cerkvi na dve mitropolii). Sankt-Peterburg: Tip. R. Golike [in Russian].
- Makarij, mitr. (1881). *Istorija Russkoj Cerkvi* [History of the Russian Church] (In 12 vols., Vol. X: Period samostojatel'nosti Russkoj Cerkvi). Sankt-Peterburg: Tip. R. Golike [in Russian].
- Malyshevskij, I. G. (1863). Otnoshenie Rusi k cerkvi rimskoj pri sv. knjaze Vladimire [Rus's Attitude to Roman Church Under St. Prince Vladimir]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 2, 89–164 [in Russian].
- Malyshevskij, I. G. (1864). *Pravda ob unii k pravoslavnyim hristianam* [The Truth About Union Towards Orthodox Christians]. Kyiv: Tip. I. i A. Davidenko [in Russian].
- Malyshevskij, I. G. (1895). Zametka po povodu prazdnovanija v Galickoj Rusi 300-letnej godovshhiny Brestskoj unii [Note on the Celebration in the Galician Rus 300-year Anniversary of the Brest Union]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 8, 623–672 [in Russian].
- Malyshevskij, I. G. (1896a). Galicko-Volynskaja deputacija v Rim. Po povodu prazdnovanija 300-letnej godovshhiny Brestskoj unii [Galician-Volyn Deputation in Rome. Regarding the Celebration of the 300th Anniversary of the Brest Union]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 1, 30–54 [in Russian].
- Malyshevskij, I. G. (1896b). Kardinal'stvo galickogo, uniatskogo mitropolita Sil'vestra Sembratovicha [Cardinalism of Galitsky, Uniate Metropolitan Sylvester Sembratovich]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 1, 145–159 [in Russian].
- Malyshevskij, I. G. (1897). *Zapadnaja Rus' v bor'be za veru i narodnost'* [Western Rus in the Struggle for Faith and Nationality]. Sankt-Peterburg: Sinodal'naja tipografija [in Russian].
- Miller, A. I. (2013). *Ukrainskij vopros v Rossijskoj imperii* [The Ukrainian Question in the Russian Empire]. Kyiv: Laurus [in Russian].
- Otchet o sostojanii Kievskoj Duhovnoj Akademii za 1874–1875 uchebnyj god [A Report on the State of Kyiv Theological

- Academy for the Academic Year 1874–1875]. (1875). *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 8, 623–672 [in Russian].
- Pastushenko, L. A. (2020a). Mizhkonfesiina polemika XVI–XVII st. na ukrainskykh terenakh: pohliad kyivskykh dukhovno-akademichnykh myslyteliv XIX – poch. XX st. [Interconfessional Polemic in 16th and 17th Centuries on Ukraine in Reception of Kyiv Theological Academy Thinkers in 19th– Beginning of 20th Century]. *Hileia*, 159, 52–58 [in Ukrainian].
- Pastushenko, L. A. (2020b). Stanovlennia vyshchoi osvity na Ukraini: retseptsiia kyivskykh akademichnykh istorikov XIX – poch. XX st. [Formation of Higher Education in Ukraine: Reception of Kyiv Academic Historians of 19th – early 20th Century]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 3 (31), 62–67 [in Ukrainian].
- Petrov, N. I. (1887). *Holmskaja Rus'. Istoricheskie sud'by Russkogo Zabuzh'ja [Kholm's Rus. Historical Destinies of the Russian Zabuzhie]*. Sankt-Peterburg: Izd. P. N. Batjushkovym [in Russian].
- Petrov, N. I. (1888). *Volyn'. Istoricheskie sud'by Jugo-Zapadnogo kraja [Volyn. Historical Destinies of the Southwest Territory]*. Sankt-Peterburg: Tip. T-va "Obshhestv. Pol'za" [in Russian].
- Petrov, N. I. (1891). *Podolija. Istoricheskoe opisanie [Podolia. Historical Description]*. Sankt-Peterburg: Tip. T-va "Obshhestv. pol'za" [in Russian].
- Plokhii, S. (2020). *Zahublene tsarstvo. Istoriia "russkoho myra" z 1470 roku do sohodni [The Lost Kingdom. History of the "Russian World" from 1470 to the Present Day]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Rozov, A. V. (1867). Iso ytoricheskij obzor sejmovykh konstitucij i korolevskih dekretov (byvshej) pol'skoj Rechi Pospolitoj kasatel'no dissidentov [Historical Overview of the Seymos Constitutions and the Royal Decrees of the (Former) Polish Commonwealth Regarding Dissidents]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 5, 170–216; 12, 389–462 [in Russian].
- Rozov, A. I. (1868). Proekty Unichtozhenija Russkoj Very (Pravoslavija) v Pol'she [Projects For The Destruction of the Russian Faith (Orthodoxy) in Poland]. *Chernigovskie eparhial'nye izvestija, Ch. neofic.*, 23, 1014–1032; 24, 1053–1078 [in Russian].
- Rozov, A. I. (1869). Proekty unichtozhenija russkoj very (pravoslavija) v Pol'she [Projects For The Destruction of the Russian Faith (Orthodoxy) in Poland]. *Chernigovskie eparhial'nye izvestija, Ch. neofic.*, 6, 217–239 [in Russian].
- Rozov, A. V. (1871). Tri proekta okatolichenija zapadnorusskogo naroda v byvshej pol'skoj Rechi Pospolitoj [Three Projects for the Catholicization of the West Russian People in the Former Polish Commonwealth]. *Kievskie eparhial'nye vedomosti*, 11, 257–264; 14, 326–333 [in Russian].
- Ternovskij, S. A. (1872a). Issledovanie o podchinenii Kievskoj mitropolii Moskovskomu patriarhatu. In S. Ternovskij (Ed.), *Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchezdennoju pri Kievskom voennom, Podol'skom i volynskom general-gubernatore [Archive of South-Western Russia, Published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, Highest Expenditure at the Kiev Military, Podolsky and Volyn Governor-General]*. (Part 1, Vol. V: Akty, odnosjashiesja k delu o podchinenii Kievskoj mitropolii Moskovskomu Patriarhatu (1620–1694), pp. 1–172). Kyiv: Tip. Fedorova [in Russian].
- Ternovskij, S. A. (Ed.). (1872b). *Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchezdennoju pri Kievskom voennom, Podol'skom i volynskom general-gubernatore [Archive of South-Western Russia, Published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, Highest Expenditure at the Kiev Military, Podolsky and Volyn Governor-General]* (Part 1, Vol. V: Akty, odnosjashiesja k delu o podchinenii Kievskoj mitropolii Moskovskomu Patriarhatu (1620–1694)). Kyiv: Tip. Fedorova [in Russian].
- Titov, F. I. (1905a). *Russkaja Pravoslavna Cerkov' v Pol'sko-Litovskom gosudarstve v XVII–XVIII vv. [Russian Orthodox Church in the Polish-Lithuanian State in the 17th–18th Centuries]* (In 3 vols., Vol. 1). Kyiv: Tip. S. V. Kul'zhenko [in Russian].
- Titov, F. I. (1905b). *Russkaja Pravoslavna Cerkov' v Pol'sko-Litovskom gosudarstve v XVII–XVIII vv. [Russian Orthodox Church in the Polish-Lithuanian State in the 17th–18th Centuries]* (In 3 vols., Vol. 2). Kyiv: Un-t Sv. Vladimira [in Russian].
- Titov, F. I. (1916). *Russkaja Pravoslavna Cerkov' v Pol'sko-Litovskom gosudarstve v XVII–XVIII vv. [Russian Orthodox Church in the Polish-Lithuanian State in the 17th–18th Centuries]* (In 3 vols., Vol. 3). Kyiv: Tipo-lit. "I. I. Chokolov" [in Russian].
- Ulianovskij, V. I. (2007). *Dvichi profesor: Stepan Holubiev v universytetskomu ta akademichnomu kontekstakh [Twice Professor: Stepan Golubev in University and Academic Contexts]*. Kyiv: NKPIKZ, "Feniks" [in Ukrainian].
- Vivchar, V. M. (2012). *Fenomen Brestskoj greko-katolicheskoj unii v osvshhenii otechsetvennoj istoriografii vtoroj poloviny XIX – nachala XX vv [The Phenomenon of the Brest Greek Catholic Union in the Coverage of the National Historiography of the Second Half of the 19th – Early 20th Centuries]*. Ph Thesis. Kemerovo [in Russian].
- Vortman, R. (1999). "Oficial'naja narodnost'" i nacional'nyj mif rossijskoj monarhii XIX veka ["Official nationality" and the national myth of the Russian monarchy of the 19th century]. In *ROSSIJA / RUSSIA. Vyp. 3 (11): Kul'turnye praktiki v ideologicheskoi perspektive: Rossija, XVIII – nachalo XX veka [RUSSIA / RUSSIA. Vol. 3 (11): Cultural Practices in the Ideological Perspective: Russia, 18th – the Beginning of the 20th century]* (pp. 233–244). Moskva: OGI [in Russian].
- Yakovenko, N. (2002). *Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uivlen ta idei v Ukraini XVI–XVII st. [Parallel World. Studies on the History of Representations and Ideas in Ukraine 16th–17th centuries]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Zhurba, O. I. (1993). *Kyivska arkeohrafichna komisija 1843–1921: narys istorii i diialnosti [Kyiv Archeographical Commission 1843–1921: Essays of History and Activity]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Luidmila Pastushenko

RESEARCH OF THE HISTORY OF INTER-RELIGIOUS RELATIONS IN UKRAINE IN THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY (second half of the 19th – beginning of the 20th century)

The article presents the first attempt of a complete and systematic analysis of historic and theological publications of teachers and pupils of the Kyiv Theological Academy in the second half of the 19th – beginning of 20th century in the field of studying the history of relations of Catholicism and Protestantism with

Orthodox on the Ukrainian lands. The specifics of Kyiv academic historians studies was determined by the social and-political circumstances in the middle of the 19th century and denoted by an attempt to comprehend this issue in the perspective of the history of interconfessional relations of two Western Christian traditions with the eastern tradition of Orthodoxy in the historical gap of the 16th – 17th centuries – the period of the largest confrontation in confessional relations in Ukraine. The author clarifies the characteristic features of researching the question of inter-confessional interaction in the 15th – 17th centuries, which are expressed in attempts to describe the coexistence of three denominations as multidimensional and provoking a variety of different interpretations. Historical studies present the attempt to show confessional interaction in the political and legal aspects and to provide historical interpretations to the ground of philosophy of history. The article proves the tendency of Kyiv academic researchers to move away from the established Russian historiography of the 19th century view at confessional relations in Ukraine through the prism of hard confrontation and outline in religious life Ukraine conditions and circumstances of inter-confessional dialogue. Also, historians in their studies repeatedly note the significant educational and outlook influence of Western Christian denominations on the formation of educational, cultural, theological, literary traditions in Ukraine.

Keywords: Kyiv Theological Academy, Catholicism, Protestantism, Orthodox Church, Roman Catholic Church, Brest Union, Interconfessional Relations, Polish-Lithuanian Commonwealth.

Матеріал надійшов 08.09.2021

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)